

Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai Mo e Tute

Lipooti Fakata'u 2017- 18

"Pa'anga mei he Komiuniti ma'ae Komiuniti"

FAKANOUNOU Ó E NGAAHI LEA MO HONO ÚHINGA

APRO	- Tokoni Ófisa Pule Tukuhau (<i>Assistant Principal Revenue Officers</i>)
ASDCEO	- Tokoni Pule Maólunga ki he Tokoni Pule Lahi (<i>Assistant Senior Deputy Chief Executive Officers</i>)
CEO	- Pule Lahi (<i>Chief Executive Officer</i>)
DCEO	- Tokoni Pule Lahi (<i>Deputy Chief Executive Officer</i>)
DPL	- Ngaue Lau Áho (<i>Daily Paid Labourer</i>)
FY	- Taú Fakapaánga (<i>Financial Year</i>)
HOD	- Taki e Ngaahi Vaá ngaue (<i>Head of Division</i>)
MORC	- Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai Moe Tute (<i>Ministry of Revenue and Customs</i>)
PA	- Ófisa Tokoni (<i>Personal Assistant</i>)
PRO	- Ófisa Tukuhau Pule (<i>Principal Revenue Officer</i>)
RO	- Ófisa Tukuhau (<i>Revenue Officer</i>)
RO GI	- Ófisa Tukuhau Kalasi I (<i>Revenue Officer Grade I</i>)
RO GII	- Ófisa Tukuhau Kalasi II (<i>Revenue Officer Grade II</i>)
RO GIII	- Ófisa Tukuhau Kalasi III (<i>Revenue Officer Grade III</i>)
ROG	- Ófisa Tukuhau Maú Mataítohi (<i>Revenue Officer Graduate</i>)
SADCEO	- Tokoni Pule Maólunga ki he Tokoni Pule Lahi (<i>Senior Assistant Deputy Chief Executive Officer</i>)
SRO	- Ófisa Tukuhau Maólunga (<i>Senior Revenue Officer</i>)
SSA	- Ófisa Ngaue Fakakomipiuta Ma'olunga (<i>Senior System Analyst</i>)
Tariff	- Telifi

TEPILE FAKAHOKOHOKO

FAKANOUNOU Ó E NGAahi LEA MO HONO ÚHINGA	1
TALAMUÁKI	3
VISONE, MISIONA MO E ÚLUNGAANGA NGAUE	5
1. TALATEU	6
1.1 Kau ngae á e Potungaue.....	8
2. FAÚNGA PULE	9
3. HALA FONONGA KI HE NGAahi TAUMUÁ OLA.....	10
4. NGAahi TAUMUÁ OLA Í HONO FAKAHOA KI HE FAKAHOKO FATONGIA	11
5. KAU NGAUE ‘A E POTUNGAUE	28
5.1 Tokolahí ó e Kau Ngaue í he Ngaahi Vaá Ngaue.....	28
5.2 Tokolahí ó e Kau Ngaue Foóu naé kau mai ki he Potungaue	29
5.3 Kau Ngaue naá nau mavahe atu mei he Potungaue	30
6. PALANI NGAUE FAKAPA'ANGA MO E OLA Ó E FAKAHOKO FATONGIA.....	31
6.1 ‘Esitimetí í hono fakahoa mo e Tanaki Paánga Hu Mai	31
6.2 Paánga Hu Mai naé tanaki mei he Vaá Tanaki Paánga Hu Mai	33
6.3 Paánga Hu Mai naé tanaki mei he Tute mo e Fefakatauáki	35
6.4 Fakafehoanaki ó e Patiseti mo e Fakamole	36
6.5 Koloa Hu Mai	36
6.6 Uta Hu Mai mei Tuápuleángá	37
6.7 Paánga Hu Mai Óku Mole	37
6.8 Vakapuna mo e Pasese	38
6.9 Vaka tahi.....	38
7. PALANI NGAUE ‘I HONO FAKAHOA MO E FAKAHOKO FATONGIA.....	39
8. FAKAMA'OPO'OPO	44

TALAMUÁKI

'I hoku lakanga ko e Minisita ki he ngae fakatuhau mo e tute, óku ou fiefia í he loto fakaápaápa mo'oni keu fakahau atu á e Lipooti Fakataú á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute ki he taú fakapaánga 2017/18. Í hono pouaki á e tupu fakaékonomika hotau fonua, óku fakahoko ai é he Potungaue ni á e fatongia mahuíngá ke tokoni ki hono fakatupulekina ha Tonga óku lelei pea tuúmalie ange ó makatuúngá í he founa tanaki paánga hu mai óku pau, pea mo hono tokangaekina á e tuúnga malu óku í ai hotau kauáfonua. Ko ia ai, óku tukuingata á e Potungaue ni ke hoáta mai ki tuá á hono fakakakato á hono ngaueí á e ngaahi fatongia ngaue ko eni í he taú fakapaánga kotoa pe.

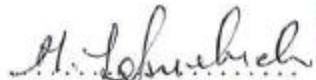
Ko e taú fakapaánga ola lelei eni neongo e lahi hono ngaahi pole fakangaue tautau tefito ki he fakatamaki fakaenatula ko Saikolone Kita (Cyclone Gita) á ia naá ne áhia hotau kií fonua ni he kamataángá ó e taú 2018. Naé uesday lahi áupito á e fakahoko fatongia á e Potungaue ni é he Saikolone Fakatalopiki ko Kita, ó ne toe fakalahi mai ai á e ngaahi pole naé fehangahangai mo e Potungaue ni. Ka neongo ia, naé hoko á e ngaue mateaki á e Potungaue ni, ó malava ai ke tanaki ha paánga é \$227 miliona ó mahulu ia í he ínasi naé fakaámu ke tanaki.

Lolotonga á e taú fakapaánga ko eni, naé ngaueí ai é he Potungaue á e ngaahi palani ngaue kehekehe ó kau atu ki ai á e ngaahi polokalama ako pea pehe ki he fuofua Uike Tukuhau á e Potungaue á ia naé fakahoko í Ókatopa, 2017. Naé fakaílongaí foki mo e kakato e taú é 1 á hono fokotú mo fakalele á e polokalama Heilala. Naé ola lelei áupito á e ongo polokalama ko eni makatuúngá í he tokolahí á e kakai ó e fonua naá nau poupou mo kau mai ki ai, tautau tefito ki he kakai totongi tukuhau ó e fonua, kau fakaafe mei tuápuleánga, pea mo e kau fakaofonga mei he Puleánga.

Ko e lavameá kuo aúisia é he Potungaue he taú fakapaánga ko eni naé makatuúngá ia í he ngaue fakataha. Ko ia ai óku ou houngaía áupito ke fakamaloía á e ngaahi kupu fekauáki kotoa pe, hoa ngaue ki he fakalakalaka kae úmaa á e kakai totongi tukuhau ó e fonua í he ngaahi tokoni mo e fengaeáki lelei kotoa pe í he taú fakapaánga ko eni. Óku ou fakaámu pe ke fakaílongaí á e ngaue lelei mo mateaki naé fakahoko é he Pule Lahi Malolo, Kulufeinga Ánisí Bloomfield, ongo Tokoni Pule Lahi, Makitalena Fifita mo Kelemete Vahe, mo e toenga e kau ngaue á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute.

Neongo e lahi á e ngaahi faingataá mo e pole fakangaue naé fehangahangai mo e Potungaue lolotonga á e taú fakapaánga 2017/18, naé kei tuiaki pe á e Potungaue ni ke aúisia á e taumuá ngaue naé fokotú he siate folau "*Ke tau ngaue fakataha ki ha Tonga óku malu mo tuputupuá*". Í he fokotuútuú ngaue ki he kaha'u, óku í ai e fakaámu mo e tapou ke tau ngaue fakataha ke aúisia pea ke pukepuke á e visone foóu kuo fokotú ke ne tataki á e Potungaue í he taú fakapaánga foóu "*Ke hoko á e Potungaue ni ko e Potungaue lelei taha ia he ngaahi Potungaue kotoa á e Puleánga*.

Faka'apa'apa atu,

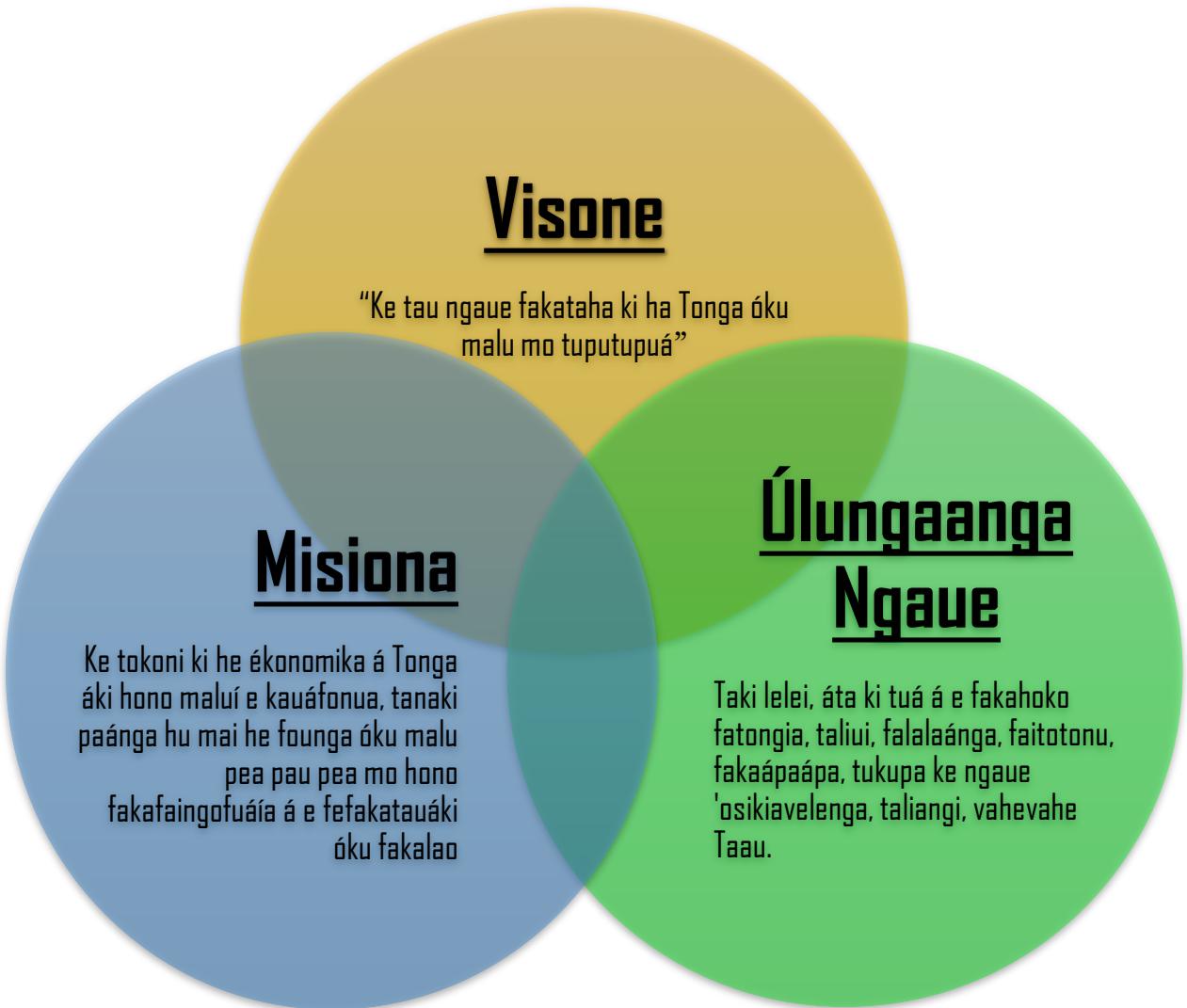

Hon. Mateni Tapueluelu

Minisita Tanaki Pa'anga Hu Mai moe Tute

VISONE, MISIONA MO E ÚLUNGAANGA NGAUE

1. TALATEU

Í he taú fakapaánga 2017-18, naé tokoni lahi áupito á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute ki hono ngaueí á e Ngaahi Ola ó e Fokotuútuú Ngaue á e Faúnga Langa Fakalakalaka á Tonga ó hange ko ia óku ha atu í lalo:

- Lelei pea loloto ange á hono pukepuke e puleí ó e tuúnga fakaéconomika pea mo e ngaahi maketi fakapaánga ke fakapapauí óku lelei á e tuúnga maketi óku fakahoko ai á e fenguaeáki á e ú pisinisi kae úmaa á e ngaahi faingamalie fakasosiale kotoa pe é ala lava ó fakalakalaka;
- To e sai ange á e faingamalie fakaéconomika í muli kau ai ‘a e gefakatauáki, maú ngaue (taimi nounou mo e taimi loloa pea toe átaa á e ngaahi taukei ngaue takitaha) pea mo e ínivesi mei tuápuleánga ke fakalahi á e faingamalie ki he maú ngaue í he tapa kotoa pe ó e fonua;
- Ke toe lelei ange á e kau á Tonga ki he ngaahi ngaue fakapolitikale mo maluí í he Pasifiki mo e toenga ó mamani, pehe foki ki he fenguaeáki mo e ngaahi Puleánga mo e kautaha muli ke fakapapauí óku áonga étau memipa í he ngaahi komiuniti fakavahaápuleánga, pea ke lava ke tau tokoni ki he ngaahi fonua kehe pea ke hokohoko atu étau fenguaeáki mo tuápuleánga, ke malu mo tauátaina étau pule.

Ko e ngaahi Ola ko eni óku felaveí tonu ia mo e Faúnga Palani Langa Fakalakalaka taú 10 á Tonga – TSDF 2015 – 2025, naé fatu ó fakataumuá ke fakalakalakaí mo fakalekesi á e moúi á e kakai ó Tonga í he taú 2025.

Ke aúisia á e ngaahi taumuá Ola ko eni, kuo pau ke ngaueí é he Potungaue hono ngaahi tefitoí fatongia kakato í hono tanaki á e paánga hu mai í he founiga pau mo malu maáe Puleánga Tonga, ke fakapaángaáki á e ngaahi ngaue maáe kakai ó e fonua. Óku toe fakafatongia áki á e Potungaue ni á hono tokangaekina á e tuúnga malu óku í ai hotau kauáfonua pea pehe ki hono fakaáiái á e gefakatauáki óku totonu mo fakalao.

Ke fakapapauí óku fakalakalaka á e fakahoko fatongia ó muimui ofi ki he lao, kuo pau ke matuáki tokangaí pea fakapapauí óku malu á e ngaahi fakamatala kotoa pe óku tuku mai ke mau ngaue ki ai. Ko e ngaahi lao mo e tuútuúni ngaue ko eni óku ne fakamafaií á e Potungaue ke fakahoko hono tefitoí fatongia í he tanaki paánga hu mai mo e tute.

Lao mo e Tu’utu’uni Ngaue ki he Tanaki Pa’anga Hu mai

- Lao Ki Hono Pule’i ‘a e Pa’anga Hu mai 2000
- Lao Ki Hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2002
- Tu’utu’uni Ki hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2003
- Lao ki he Tukuhau Ngaue’aki 2003, Tu’utu’uni ki he Tukuhau Ngaue’aki 2005

- Lao ki he Tukuhau Vahenga 2007, Tu'utu'uni ki he Tukuhau Vahenga 2008

Lao mo e Tu'utu'uni Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki

- Lao ki hono Pule'i 'o e Tute 2007
- Ngaahi tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Tute 2008
- Fokotu'utu'u Telifi/Fika Kasitomu (Fakafehoanaki Silisi 2012)
- Lao Ki hono Pule'i 'a e 'Ekisia 2007
- Ngaahi Tu'utu'uni ki he Tukuhau 'Ekisia 2008
- Fokotu'utu'u ki he Lao 'Ekisia mo e Telifi
- Lao Kasitomu Mo e 'Ekisia mo hono ngaahi tu'utu'uni 2007
- Ngaahi tu'utu'uni Ki he Kasitomu mo e 'Ekisia 2008

Lao mo e Tuútuúni Ngaue makehe óku tokangaí é he Tute mo e Fefakatauáki:

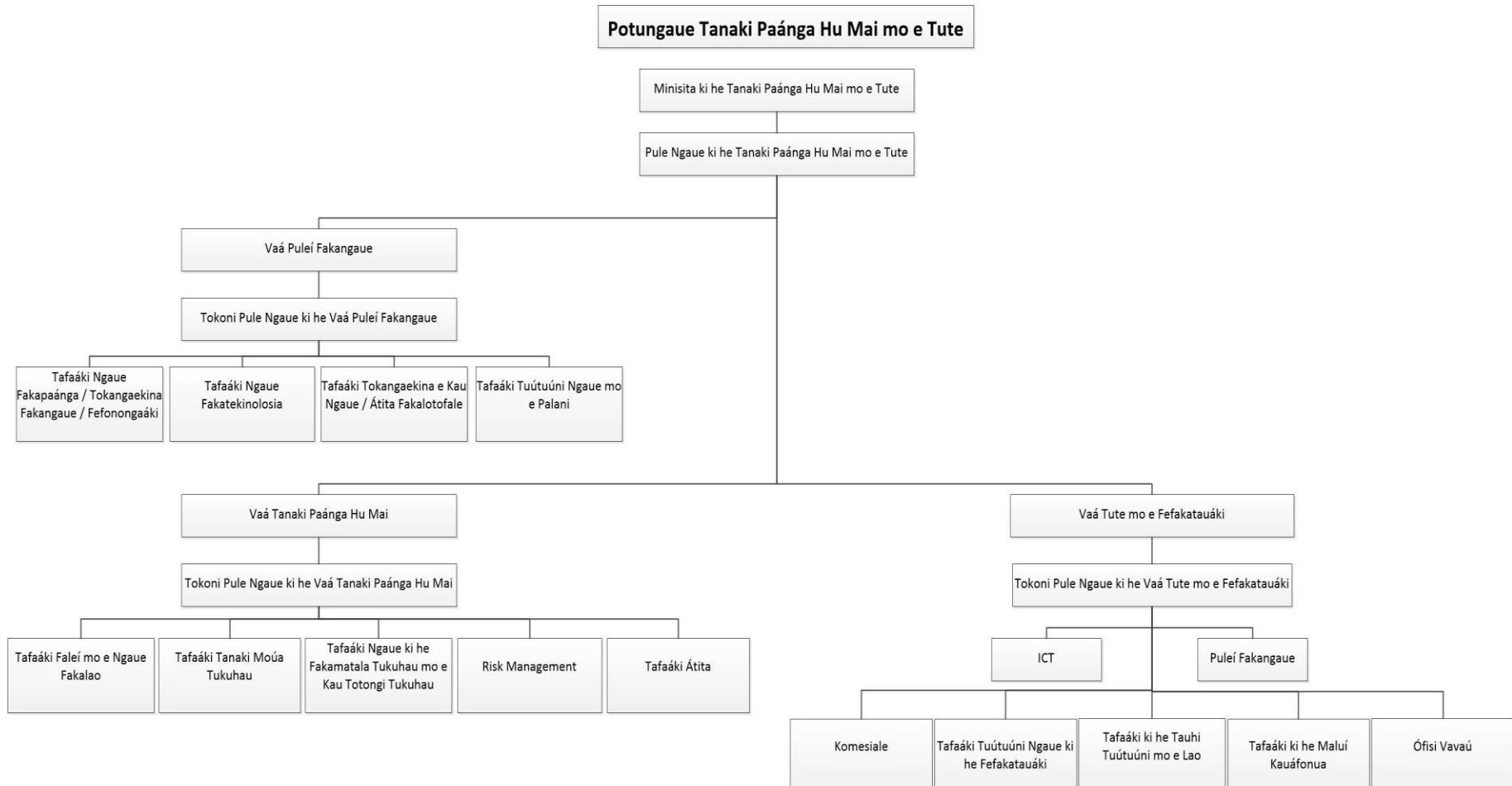
- Lao ki he Malu'i 'o e Konisiuma 2009
- Lao ki he Meákai 2014
- Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2003
- Lao ki he Kakai Hu Mai
- Lao ki hono Pule'i 'o e Tapaka 2000
- Lao ki hono Feáveáki ó e Paánga Kakaa mo e Paánga Hiamatea
- Ngaahi tu'utu'uni ki he Ahi 2016
- Lao kihe ngaahi Koloa Faito'o 2001

1.1 KAU NGAUE Á E POTUNGAUE

Ngaahi Lakanga	I he Lakanga he áho 1 Siulai 2017	I he Lakanga he áho 30 Sune 2018
Pule Lahi	1	0
Kau Tokoni Pule Lahi	3	3
Kau Tokoni Pule Ma'olunga ki he Tokoni Pule Lahi	6	7
Kau Tokoni Pule Ki He Kau Pule Ma'olunga	1	1
Kau 'Ofisa Tukuhau Pule	14	14
'Ofisa Ngaue Fakakomipiuta Ma'olunga	1	1
Kau Tokoni 'Ofisa Tukuhau Pule	1	1
Kau 'Ofisa Tukuhau Ma'olunga	18	19
Kau 'Ofisa Tukuhau Ma'u Mata'itohi	15	20
Kau 'Ofisa Tukuhau	23	28
Kau 'Ofisa Tukuhau Kalasi I	22	22
Kau 'Ofisa Tukuhau Kalasi II	13	18
Kau 'Ofisa Tukuhau Kalasi III	14	19
Supavaisa Fefonoga'aki	1	1
Kau Faka'uli	6	8
Kau Ngaue Lau 'Aho	18	13
Tangata Le'o	1	4
Tokotaha Kilina	1	1
Kau Ngaue'ofa	0	0
FAKAKATOA	159	180

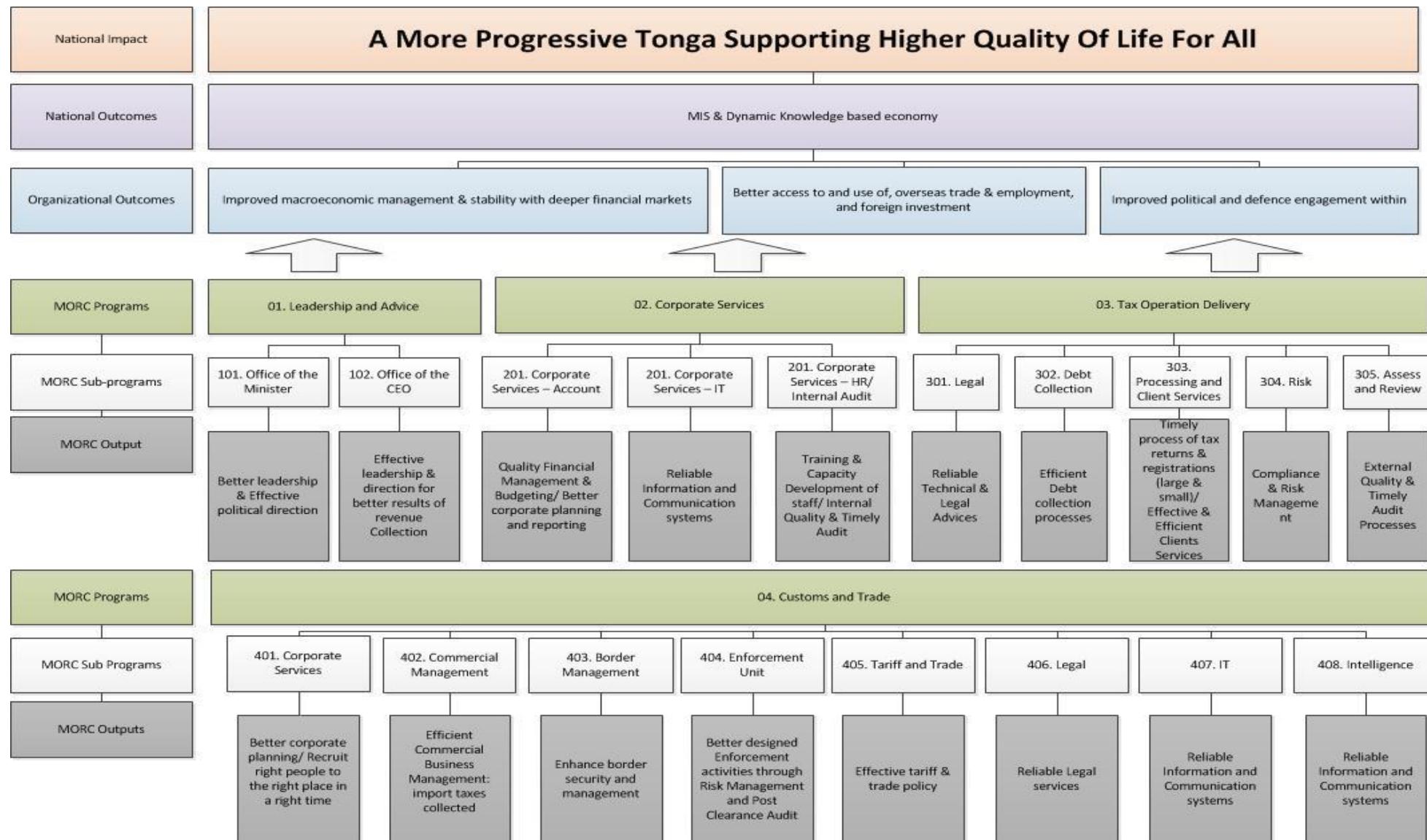
Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai Mo e Tute

2. FAÚNGA PULE

Fakatokangaí: ** Na'e 'ikai ha toe liliu ki he faúnga ó e Potungaue mei he taú fakapaánga kuo ósi **

3. HALA FONONGA KI HE NGAahi TAUMUÁ OLA

4. NGAAHI TAUMUÁ OLA Í HONO FAKAFEHOA KI HE FAKAHOKO FATONGIA

Taumuá Ola	Kaveinga Ngaue	Ola ó e Ngaue	Fokotuútuú Ngaue ki he Kahaú
a) Pule lelei mo e ngaahi tuútuúni fakapolitikale óku lelei ange	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakahu mo fakamatalaí á e Lipooti Fakataú ki he Falealea í hono taimi totonu ❖ Fkahu ki he Falealea á e ngaahi Lao Fakaangaanga mo e Tuútuúni Ngaue fekauáki mo e Potungaue pe ko e ngaahi tefitoí fatongia 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Tali é he Falealea á e ngaahi Lao Fakaangaanga mo e Tuútuúni Ngaue naé fakahu ki he Fale 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakahu mo fakamatalaí á e Lipooti Fakataú ki he Falealea ❖ Fengaueáki vaofi mo e Pule Lahi ki he Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute
e) Taki lelei mo e ngaahi tuútuúni ngaue lelei ke toe lelei ange á e tanaki paánga hu mai	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakahoko á e ngaahi faleí mei he Ófisi ó e Pule Lahi fekauáki mo e tukuhau pe ko e tute ❖ Fakahoko á e fakataha faka-uike mo e kau Tokoni Pule Lahi pea fakataha maú pe mo e Minisita fekauáki mo e ngaahi ngaue óku fiemaú ke lipooti 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Lelei áupito á hono fakalele á e ngaahi fatongia ngaue ó e Potungaue pea pehe ki hono vahevahe atu á e mafai ngaue ke muimuií ofi á e ngaahi palopalema óku óhake he ngaahi fakataha fakauike á e Taki Ngaue mo e Kau Tokoni Taki Ngaue ✓ Levaí lelei hono vahevahe ó e ngaahi fatongia ngaue mo e 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke toe lelei ange á e ngaahi fakataha óku fakahoko é he Pule Lahi, kau Tokoni Pule Lahi pea ke fakatokangaí mo e ngaahi tokoni óku fakahoko é he ngaahi hoa ngaue ki he fakalakalaka fekauáki mo e ngaahi fokotuútuú

	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakamafaií á e Palani Ngaue, Palani Fakataú, Patiseti mo e Lipooti Fakataú í hono taimi totonu ❖ Kau maú pe ki he ngaahi Fakataha á e Kau Pule Ngaue óku faá fakahoko 	<ul style="list-style-type: none"> ngaahi palopalema fakangaue ki he ngaahi Vaá Ngaue taki taha ✓ Hulu á e tanaki paánga hu mai í he fakaámu ki he taú fakapaánga 	ngae ki he kaha'u
f) Ke toe lelei ange á e palani ngaue pea ke fakangaueí á e kakai totonu ki he feituú totonu í he taimi totonu	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakaleleií mo fakalakalakaí á e ílo mo e potoí ngaue á e kau ngaue í he Vaá Tute mo e Fefakatauáki ❖ Faú ha ngaahi palani ngaue óku toe lelei ange maáe Vaá Tute mo e Fefakatauáki ❖ Ke fakatupulekina á e ngaahi fakalakalaka í he Potungaue áki hono ngaueí á e Palani Ngaue mo puleí lelei á e ngaahi ngaue fakapaánga pea pehe ki he founга fetuútaki fakatekinolosia óku malu 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Lava lelei hono fakafonu e ngaahi lakanga ngaue naé átaa áki hono fakangaueí á e kau kanititeiti lelei taha ✓ Tokolahí áupito e kau ngaue naá nau kau atu ki he ngaahi ako naé fakahoko í tuápuleánga ✓ Lavaí lelei e ngaue ki hono fatu e Palani Ngaue, Palani Fakataú mo e Lipooti Fakataú he taimi totonu 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakatokolahi á e kau Ófisa Ngaue Maólunga óku nau maú e taukei mo e potoí ngaue ki he Potungaue ❖ Fiemaú ke fakatokolahi e kau ngaue óku nau maú e taukei mo e potoí ngaue ki he ngaahi lakanga ngaue fakatekinikale ❖ Ke fakalahi e ngaahi faingamalie ako maáe kau ngaue í he Potungaue ❖ Ke toe vaofi ange á e fenguaeáki á e kau Tokoni Pule Ngaue tautau tefito ki hono

			fokotuútuú e Palani Ngaue, Palani Fakataú mo e Lipooti Fakataú
h) Lelejange á hono puleí mo tokangaí á e ngaahi pisinisi fakakomesiale; paánga hu mai óku tanaki mei he tute	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke óua é toe laka hake he 5 á e lahi ó e launga e mahina ❖ Fakapapau'i 'oku tonu 'a e ngaahi tautea paánga óku hilifaki pea ke fakahoko í he taimi totonu á e lau koloa í he ngaahi fale tauhiángā koloa faka-kasitomu tuó taha he mahina ❖ Fakapapauí óku tonu, maau pea taimi totonu á e ngae ki he ngaahi pepa faka-kasitomu ki he ngaahi fale tauhiángā mo ngaohiángā koloa fakalotofonua 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Siísií ange á e ngaahi launga he mahina takitaka (óua é toe laka hake he 5) ✓ Tonu 100% á e paánga hu mai naé tanaki ó fakataau ki he ngaahi pepa tute kuo ósi fakamafaií mo tonu hono sivi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke hokohoko atu ai pe á e tonu, maau mo taimi totonu á hono fakapapauí á e ngaahi pepa faka-kasitomu ❖ Ke fakalakalaka ange á hono vakaií í he mahina kotoa pe á e tuúnga óku í ai á e tauhi tuútuúni á e ngaahi feituú kuo fakamafaií ke tauhi ai e ngaahi koloa faka-kasitomu
i) Ke toe leleiange á hono tokangaekina á e tuúnga malu ó e kauáfonua	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakalakalakaí mo tuku atu á e ngaahi fakamatala ki he tuúnga malu óku í ai e kauáfonua ki he kakai ó e fonua 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Hiki mai á e Vaá ki he Fefolauáki mei he Potungaue ki Muli ó fakamalumalu he Vaá ki he Tute mo e Fefakatauáki pea kuo ósi maau mo e 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke hokohoko atu ai pe á hono fakalakalakaí á e ílo mo e potoí ngae á e kau ngae í he ngaahi Tafaáki Ngaue í he Vaá

	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fokotuútuú ha ngaahi founa ngae óku toe lelei mo longomoúi ange ke maluí á Tonga mei he ngaahi feáveáki koloa fakataputapui moe fefolauáki óku taéfakalao ❖ Ke toe lelei ange ‘a hono malu’i ‘a e kauáfonuaáki á e ngaahi founa ngae óku toe lelei ange ❖ Ke maluí á e kauáfonua í he feituú kotoa pe óku fehuáki ai e kakai mo e koloa ó ngaeáki á e ngaahi founa ngae ki hono sivií mo fakapapauí e ngaahi fakamatala 	<ul style="list-style-type: none"> kau ngaue ki he Tafaáki Ngaue ko eni ✓ Lava lelei hono fokotuú á e Tafaáki Ngaue ki he Fefolauáki í he malaé vakapuna í Vavaú ke tokoni ki he ngaahi fefolauáki ki muli ✓ Toe leleiange pea fakalakalaka ange á e tauhi e ngaahi tuútuúni ngaue felaveí mo e fefakatauáki mo e fefolauáki óku fakalao pea pehe ki he ngaahi tuútuúni ngaue fekauáki mo e tute 	<ul style="list-style-type: none"> Ngaue ki he Kauáfonua kae tautau tefito ki he Tafaáki Ngaue foóu ko e Fefolauáki ❖ Ke fakalakalakaí á e Vaá Ngaue ki he malu á e Kauáfonua ke tokoni ki hono fakafaingofuaí á e fefakatauáki mo e fefolauáki á e kakai, koloa mo e ngaahi ngae í he kauáfonua ó Tonga
k) Ke toe lelei ange á hono faú mo fokotu’utu’u ‘a e ngaahi polokalama ngae ki hono fakamalohia á e tauhi tuútuúni makatuúnga í hono	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fatu pea fakaleleií á e ngaahi tefitoí fatongia ki hono fakamalohií ó e ngaahi founa ngae mo e fatongia í he Vaá ki he Tute mo e Fefakatauáki 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ke fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaue tautaufito ki he ngaue fakaátita ✓ Pukepuke á e tuúnga lelei óku í ai á e ngaue fakaátita mo hono 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke hokohoko lelei atu ai pe á hono fakalakalakaí á e ílo á e kau ngaue ke aúisia á e tuúnga ngae fakavahaápuleán ga ki hono fakamalohia á e

<p>tokangaekina á e ngaahi matavaivai í he fakamatala tukuhau mo e átita</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fekumi ki ha founa óku toe lelei ange ke ne fakamalohia á e ngaahi founa ngae ❖ Ke fakaleleií á e ngaahi tuútuúni óku ne puleí mo tataki á e ngaue fakaátita ❖ Ke fokotuú ha vaa fenguaeáki vaofi fekauáki mo hono fevahevaheáki á e fakamatala í he ngaahi tafaáki ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki ❖ Teuteu ki hono fokotuú á e Tafaáki Ngaue ki hono Fakamalohia á e ngaahi Tuútuúni Ngaue mo e Lao ❖ Fatu e palani ngaue ki he ngaahi ngaue fakaátita ki he taú fakapáanga 2017/18 ❖ Ke kamata hono ngaueáki e ngaahi tuútuúni ngaue 	<p>fakamalohia á e tauhi tuútuúni í hono fakalakalaka'i á e ílo, potoí ngaue mo e fevahevaheáki á e fakamatala í he ngaahi tafaáki ngaue á e Vaá ki he Tute mo e Fefakatauáki</p>	<p>tauhi tuútuúni mo e muimui ki he founa ngae</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakahoko ha ngaahi fakatotolo ki muá pea toki fakohoko á e ngaue fakaátita ke tokoni ki hono palani mo fokotuútuú lelei á e palani ngaue átita ❖ Ke fakalakalaka'i á e founa ngae ki hono sivií mo siofi á e kau hu koloa mei muli ke tokoni ki he ngaue fakaátita mo e fakatotolo ó fakataumuá ke toe lelei ange á e ola ó e ngaue fakaátita kaeúmaá á e tauhi tuútuúni mo e muimui ki he founa ngae
--	--	---	--

	mei he Ófisi Fakamamani Lahi ó e Tute ki he ngaahi ngae fakaátita		
1) Ke ola lelei ange á e ngaahi tuútuúni ngae ki he telifi (tariff) mo e ngaahi lao fefakatauáki	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke toe lelei ange á hono fakalakalakaí á e founa ngae mo e ngaahi aleapau ki he fefakatauáki kene fakafaingofuaí á e fefakatauáki óku fakalao ❖ Ke hikií hake á e tuúnga lolotonga ó Tonga ki ha tuúnga óku toe maólunga ange í hono fatu á e ngaahi tuútuúni ngae fakavahaápuleáng a mo e tuútuúni á e lao ki he fefakatauáki ❖ Ke fakalakalakaí mo tokangaí á e founa ngae mo e tuútuúni ngae fekauáki mo e fefakatauáki ❖ Ke fakafaingofua'i 'a e fefakatau'aki mo e ngaahi aleapau fakavahaápuleáng 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ke toe fakalaka ange á e Vaá Fefakatauáki makatuúnga í hono fokotú ha Tafaáki Ngaue ki he Fefakatauáki ✓ Hokohoko lelei atu pe á hono paotoloaki á e fefakatauáki óku fakalao ó fakafou í he Aleapau ki hono Fakafaingofuaí á e Fefakatauáki 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke malava ke tokonií á e ngaahi aleapau ki he fefakatau'aki fakavaha'apule'a nga pea ke kau atu ki he ngaahi alelea fekauáki mo e fefakatauáki. Fakapapauí óku muimui ofi ki he polokalama ngae (Harmonised System). ❖ Ke fakahoko ha ngaahi polokalama ako ki he kau ngae mo e kakai ó e fonua fekauáki mo e ngaahi meá mahuínga he fefakatauáki

	<p>a, faleí fakalao fekauáki mo e fefakatauáki mo e ako ki he fefakatauáki fakavaápuleángā</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakaleleií á e polokalama ngaue (HS), kau atu ki he ngaahi alea fekauáki mo e fefakatauáki, fatu ha Lao ki he tupuánga ó e koloa mo fokotuú ha Tafaáki Ngaue ki he Fefakatauáki 		
m) Fakahoko ha faleí fakalao falalaánga maáe Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ngaue ke fakaleleií áki á e ngaahi Lao ki he Tute ❖ Fatu á e ngaahi fakalelei ki he tuútuúni ngaue pea tuku atu ia ke ílo ki ai á e kakai ó e fonua ❖ Fakahoko ha faleí fakalao ki he ngaahi kupu fekauáki kotoa pe ke fakamaálaála á e ngaahi Lao fekauáki mo e Tute 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Lava lelei mo kakato á e ngaue ki hono fakahu atu ki he Kapineti á e ngaahi fakalelei ki he Lao Tute ✓ Lava lelei hono fakahu atu ki he Kapineti á e ngaahi Tuútuúni Ngaue ki he Telifi (Tariff) 2016/17 ✓ Lava lelei hono fakahu atu ki he Kapineti 'a e ngaahi fakalelei ki he tohi fakamatala folau óku ngaueáki ki he taimi óku tu'uta mo mavahe atu ai 'a e 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke vakaií á e ngaahi Tuútuúni Ngaue ki he Tute í hono fakafehoanaki ki he Revised Kyoto Convention, pea vakaií mo e ngaahi Tuútuúni á e Lao ki he Tute mo e Tanaki Paánga Hu Mai ❖ Ke fakahoko á e ngaahi ngaue fakafaleí kotoa pe ó fakatatau ki he taimi óku fiemaú ai

	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke vakai'i 'a e tuúnga lolotonga óku í ai á e tuútuúni fekauáki mo e ngaahi founaue ke fakafaingofuaí á e fakahoko fatongia / fiemaú á e PACER Plus ❖ Ke fakalakalakaí á e ngaahi fatongia ngaue ki hono tanaki á e paánga hu mai áki hono fakahoko ha faleí fakalao óku falalaánga mo pau í he taimi totonu 	<p>kau pasese fefolau'aki</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Malava ke solova mo fakakakato á e ngaahi ngaue fakalao kotoa pe ki he Fakamaauánga í he taú fakapaánga taki taha
n) Polokalama tanaki fakamatala mo fetuútaki óku matuáki falalaánga	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakaleleií mo fakafoóu á e ngaahi misini ngaue fakakomipiuta á e Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki ❖ Ke toe lelei ange pea falalaánga á e ngaue fakatekinolosia mo hono ngaahi polokalama fakakomipiuta he Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki 	<p>✓ Lava lelei 'a hono fokotu'u 'a e polokalama ngaue fo'ou ko e ASYCUDA World í he Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki</p> <p>✓ Lava lelei 'a e ngaue na'e fakahoko ki he Ófisi í he Malaé Vakapuna í Vavaú ki hono fakaleleií e tohi folau tuúta mo mavahe á e kau pasese ke fakafaingofuaí e fefolauáki.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke hokohoko lelei atu ai pe á e ngaue ki hono fetukutuku mai á e fakamatala mei he CMS ki he polokalama ngaue foóu ko e Azycuda World ❖ Ke hokohoko atu á hono fakalele á e ngaahi polokalama ako fekauáki mo e polokalama ngaue foóu ko e ASYCUDA World maáe kau ngaue he Vaá

	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke lelei pea longomoúi ange á e ngaue í hono ngaueáki á e polokalama ngaue fakamamani lahi ko e ASYCUDA World 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Toe ola lelei ange 'a e fakahoko fatongia í he Malaé Vakapuna Fuaámota pe a mo Vavaú makatuúnga í hono fakafoóu á e ngaahi misini ngaue fakakomipiuta óku í ai 	<p>Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakapapau'i óku fakahoko maú pe á e fakalelei ngaue ki he ngaahi polokalama fakakomipiuta
o) Ke toe leleiange 'a hono tokangaekina á e ngaue fakapaángá mo e patiseti, palani ngaue mo e ngaahi lipooti	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fengaeáki vaofi áupito mo e ngaahi Vaá Ngaue á e Potungaue í hono fakamaópoópo á e ngaahi fakamatala ngaue mo e fakamatala fika ke fakapapauí óku tonu mo maau ki he taimi óku fiemaú ai ke teuteuí e ngaahi lipooti ❖ Ke toe leleiange pea fakapapauí óku fakahú á e ngaahi lipooti ki he Pule Lahi mo e ngaahi kupu fekauáki í he taimi totonu ❖ Ke fakapapauí óku tonu mo maau á e ngaahi lipooti fakauike óku 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Fakahú atu á e patiseti fakaangaanga á e Potungaue í hono taimi totonu pea é lipooti fakauike ia ki he kau ngaue ✓ Vave ange á hono fakatokangaí kei taimi á e ngaahi palopalema óku fiemaú ai e tokoni á e kau Tokoni Pule Ngaue mo e kau ngaue mei he maau pea falalaángá ange á e ngaahi lipooti óku teuteuí 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke hokohoko lelei atu ai pe 'a hono fakamaópoópo pea lipooti á e ngaahi fakamatala fika í he taimi totonu ❖ Ke hokohoko lelei atu ai pe 'a e fengae'aki vaofi mo e Potungaue Paánga pea pehe ki he ngaahi kupu fekauáki ❖ Fokotuú ke fakakau atu he ngaahi polokalama ako ki tuápuleángá á e ako ki he ngaue fakaátita fakaloto Potungaue

	<p>teuteuí ki he kau Tokoni Pule Ngaue</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Fatu mo fokotuútuú á e Palani Fakatau Fakataú á e Potungaue ❖ Fatu mo tokangaí á hono ngaueáki á e patiseti á e Potungaue ki he taú fakapaánga peá fakapapauí óku fenapasi mo e Palani Ngaue á e Potungaue 		
p) Ngaahi meá ngaue mo e sevesi falalaánga ki he ngaue fakakomipiuta mo e fetuútaki	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakaleleií pea hikií hake á e tuúnga óku í ai á e ngaahi meá ngaue mo e polokalama fakakomipiuta ❖ Ke fakahoko 'a e ngaahi polokalama ako ma'ae kau ngaue fekau'aki mo e ngaahi ngaue fakatekinikale ki he komipiuta ❖ Fakapapauí óku ngaue lelei á e peesi ínitaneti á e Potungaue pea í ai mo e ngaahi fakamatala 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Siísií áupito á e ngaahi launga mei he kau ngaue fekauáki mo e komipiuta makatuúnga í hono muimuií ofi á e tuúnga óku í ai e ngaahi meá ngaue mo e polokalama ngaue ✓ 95% ó e ngaahi fakamatala óku tuku atu í he peesi ínitaneti ko e fakamuimui taha ia mei he Potungaue 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke toe leleiange peá tukunga lelei á e founiga fetuútaki mo e ngaahi meá ngaue ❖ Fiemaú ke fakahoko ha ako ki he polokalama fakakomipiuta ke lava e tokotaha ngaue ó ngaueáki e polokalama pea ne ómai e fakamatala totonu ó fakatatau ki he ngaahi fiemaú, pea malava foki ó fakahoko ha

	<p>fakamuimui taha fekauáki mo e ngaeue á e Potungaue</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Lelei pea longomoúi ange á hono tokangaekina á e ngaahi fiemaú tokoni á e kau ngaeue fekauáki mo e komipiuta 		<p>liliu ki he polokalama</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Kole ha paánga ki hono fakaleleií mo fakafoóu e ngaahi meá ngaeue mo e polokalama ngaeue ❖ Ke fakalahi ‘a e ngaahi polokalama ako, ako ngaeue mo e ngaahi fakataha fekauáki mo e ngaahi ngaeue fakatekinikale
s) Ngaahi polokalama ako ke fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaeue / vakaií á e tuúnga óku í ai á e fakahoko fatongia fakaloto potungaue	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fakahoko ha ngaahi polokalama ako ngaeue ke fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaeue ❖ Paotoloaki á e tuúnga lelei óku í ai á hono sivií á e fakahoko fatongia á e kau ngaeue ❖ Ke toe lelei pea longomoúi ange á e founiga talitali kakai 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Lava lelei á hono fakahoko á e ngaahi polokalama ako fakaloto potungaue pea pehe ki he ngaahi kupu fekauáki í hono fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaeue ✓ Na’e lava lelei ‘a hono muimuií pea lipooti á e ola hono sivií á e tuúnga fakahoko fatongia á e Potungaue ki he Ófisi e Komisoni á e Kau Ngaue Fakapuleánga ki hono totongi atu 	<p>Fekumi kiha ngaahi faingamalie ako ki tuápuleánga maáe kau ngaeue</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakalahi á e ngaahi polokalama ako fekauáki mo e founiga hono sivií e fakahoko fatongia á e kau ngaeue makatuúnga í he fiemaú ke fakalakalakaí á e ílo á e kau ngaeue ki he founiga hono tauhi e ngaahi lekooti

		<p>énau ngaahi fakahounga ngaue</p> <p>✓ Lelei ange á e fakahoko fatongia fakaáho á e Tafaáki Ngaue ki he Ngaahi Ngaue Fakaloto Potungaue í hono talitali lelei e kau ááhi ki he ófisi, tali lelei e ngaahi fetuútaki telefoni pea tuku atu ki he tokotaha ngaue totonu óku fiemáu</p>	<p>mo e fakamatala fakamoóni óku fiemáu</p> <p>❖ Ke toe mohu founga á e kau ngaue ke levaí lelei e fatongia he taimi óku femoékina ai e ófisi ki hono talitali e kau ááhi kotoa mai ki he ófisi</p>
t) Lelei ange pea falalaángá á e ngaue fakatekinikale mo e faleí fakalao	<p>❖ Ke fakahoko á e faleí fakalao ki he Ófisi á e Minisita mo e Pule Lahi í hono taimi totonu fekauáki mo e ngaahi ngaue fakatekinikale í he tanaki paánga hu mai felaveí mo e ngaahi fiemaú á e kakai totongi tukuhau</p> <p>❖ Tokangaí á e ngaahi launga mo e tuútuúni ngaue ki he tute mo e fefakatauáki pea pehe ki hono vakaií á e ngaahi tuútuúni á e lao pea fakahoko mo e faleí fakalao ki he</p>	<p>✓ 100% á e fakalei naé fakahoko ki he ngaahi palopalema fakangaue naé fakatokangaí, í he taimi totonu</p> <p>✓ Lava lelei á hono faú e Lao Fakangaanga ki he Tukuhau Ngaueáki ó kakato ki he áho 30 ó Sune, 2018 pe ko e fakaósinga ia ó e taú fakapaángá</p> <p>✓ Fakamafaií ‘e he Pule Lahi mo e Kapineti á e ngaahi tuútuúni ngaue foóu naé fatu</p>	<p>❖ Ke hokohoko atu á hono fakalei á e ngaahi polokalama ako maáe kau ngaue fekauáki mo e ngaahi lao mo e tuútuúni ngaue óku fakamalumalu í he Potungaue</p>

	<p>Vaá fakahoko ngaue</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Fatu á e Lao Fakaangaanga ki he Tukuhau Ngaueáki ke maau ki he fakaósinga ó e taú fakapaánga ❖ Fatu ha ngaahi tuútuúni ngaue ke ngaeáki fakaloto potungaue pea pehe ki he kakai totongi tukuhau ke tokoni ki hono fakaleleií á e ngaahi palopalema fakangaue 		
u) Lelei pea longomoúi ange á e founa tanaki paánga hu mai (moúa tukuhau)	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke muimuií á e tuúnga óku í ai á e ngaahi moúa tukuhau ❖ Fakahoko í he taimi totonu á e ngae kuo osi fakamafaií é he maú mafai fekauáki mo e ngaahi kole totongi taataa e moúa tukuhau, fakaloloa atu e taimi óku fakaátaa ke totongi ai e moúa tukuhau mo hono 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 100% á hono muimuií á e ngaahi moúa tukuhau ki he kakai totongi tukuhau óku teéki ai ke kakato énau totongi tukuhau ✓ Tanaki á e 60% ó e moúa tukuhau fakataú ✓ Lelei pea longomoúi ange á hono muimuií á e ngaahi moúa tukuhau ki he kakai totongi tukuhau óku teéki ai ke kakato 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Hokohoko atu pe á e ngaue ke aúisia á e ngaahi taumuá ngae mo e fakaámu ki he paánga hu mai ke tanaki ki he taú neongo á e ngaahi fakangatangata ki he maúánga ivi fakangaue ❖ Ke fakalakalakaí á e ngaahi founa tanaki moúa tukuhau

	<p>fakamolemoleí á e totongi tautea tukuhau óku hilifaki</p> <p>❖ Ke tonu mo maau ange á e ngaahi lipooti fakamahina fekauáki mo e moúa tukuhau</p>	<p>énau totongi tukuhau ó malava ai ke fakalakalaka á e tanaki moúa tukuhau ‘i he taú fakapaánga ko eni</p>	
v) Ke toe lelei mo longomoúi ange á e ngaeue ki he ngaahi fakamatala tukuhau mo e lesisita tukuhau pea pehe ki he ngaahi tokoni maáe kakai totongi tukuhau	<p>❖ Ke tonu, maau mo falalaánga 100% á e ngaahi fakamatala tukuhau óku fakahu ki he polokalama fakakomipiuta RMS (Úluí Ófisi)</p> <p>❖ Ke fakahoko á e ngaeue ki he ngaahi fakamatala tukuhau í loto í he áho ngaeue é 5 mei he áho naé fakahu mai ai</p> <p>❖ Ke tonu, maau mo falalaánga 100% á e ngaahi fakamatala tukuhau óku fakahu ki he polokalama fakakomipiuta RMS (Ófisi Vavaú)</p>	<p>✓ Aúsia é he Potungaue á e fakaámu ki he paánga hu mai ke tanaki í he taú fakapaánga pea hulu áki á e \$2.2 miliona</p> <p>✓ Feúnga fakakatoa mo e fakamatala tukuhau é 15,000 naé fakahu mai lolotonga e taú fakapaánga pea fakahu ki he polokalama fakakomipiuta RMS</p> <p>✓ Laka hake í he peseti é 90 á e kau pisinisi, taautaha mo e ngaahi sino ngaeue kehe naé fiemaú ke nau lesisita tukuhau naé lava ó fakakau ki he tauhiánga lesisita ó e kakai totongi tukuhau</p>	<p>❖ Ke tuku atu ha ngaahi polokalama tokoni ó fakataumuá ke fakalakalakaí á e ílo á e kakai ó e fonua fekauáki mo e tanaki paánga hu mai í he televisone, letio, tohi pe ko ha faáhinga founiga pe</p> <p>❖ Ke fakaleleií á hono ngaeueáki á e mitia fakasosiale mo e founiga fetuútaki fakatekinolosia ke hoko ia ko ha founiga ke fakalakalakaí ai á e ílo mo e tauhi tuútuúni á e kakai totongi tukuhau</p> <p>❖ Ke hokohoko lelei atu pe á</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakahoko á e ngaue ki he kole fika tukuhau í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé fakahu mai ai ❖ Ke tonu mo maaú 100% á e ngaue ki he fika tukuhau mo e lesisita tukuhau he uike kotoa pe ❖ 95% á hono vakaií á e tuúnga óku í ai á e lesisita ki he Tukuhau Ngaueáki ❖ Fakapapauí óku 100% á e ngaahi fakamatala ó fakatatau ki he Lao Tukuhau Ngaueáki ki muá pea toki lesisita ki he Tukuhau Ngaueáki ❖ Fakapapauí óku tonu mo maaú 100% á e ngaahi fakamatala tukuhau óku fakahu ki he polokalama fakakomipiuta RMS 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Tonu, maaú mo kakato ‘a e ngaahi fakamatala tukuhau óku tauhi í he tauhiága lekooti fakakomipiuta ✓ Tonu mo maaú 100% á hono fakapapauí á e ngaahi fakamatala tukuhau í he taimi totonu ✓ Maaú áupito á hono fakamaópoópo mo tauhi á e ngaahi fakamatala tukuhau pea íkai ha fakamatala tukuhau é mole mei ai 	<p>hono ánalaiso á e ngaahi fakamatala mo e totongi tukuhau ke fakapapauí óku maaú maú pe í hono taimi totonu</p> <p>❖ Ke hokohoko lelei atu pe á hono fakapapauí óku tonu, maaú mo kakato á e ngaahi fakamatala tukuhau óku tauhi í he polokalama fakakomipiuta ke tokoni ki he ngaahi talatalanoa óku fakahoko mo e kakai totongi tukuhau pea pehe ki he kau fakaofonga tukuahu í he taimi óku fakahu mai ai énau fakamatala tukuhau, totongi e tukuhau pe ko hono sivií</p> <p>❖ Fakapapau'i ko e ngaahi tohi kole ki he lesisita tukuhau óku</p>
--	---	---	--

	<ul style="list-style-type: none">❖ Ke fakahoko á e ngaue ki he ngaahi fakamatala tukuhau í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé fakahu mai ai á e fakamatala tukuhau❖ Ke aú ki he 70% á hono sivií mo fakapapauí á e ngaahi fakamatala tukuhau vhenga óku fakahu mai❖ Ke fakamaópoópo á e ngaue ki he ngaahi fakamatala tukuhau ó óua é toe loloa ange he áho ngaue é 2 mei he áho naé maú ai e ngaahi fakamatala ko eni❖ Ke tukumai á e ngaahi fakamatala tukuhau óku fiemaú mei he loki tauhiánga fakamatala í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	<ul style="list-style-type: none">tonu, maau pea falalaánga❖ Ke fakahoko ha ngaue ki hono fakatotoloí á e ngaahi pisinisi pe taautaha óku teéki ai ke nau lesisita tukuhau tautau tefito ki he niíhi óku lahi énau paánga hu mai❖ Ke óua é toe loloa ange í he áho ngaue é 5 mei he áho naé fakahu mai ai e fakamatala tukuhau á e ngaue óku fakahoko ki hono fakapapauí óku tonu á e fakamatala tukuhau❖ Fakahoko ha ááhi ki he ngaahi pisinisi pe taautaha óku íkai ke kakato énau fakamatala tukuhau vhenga ke tokoni ki hono fakavaveí á e ngaue óku fakahoko ki ai
--	--	--

			<ul style="list-style-type: none">❖ Ke fakahoko ha ááhi ke vakai'i ma'u pe 'a e ngaahi ma'u'anga fakamatala 'oku ngae'aki 'e he kakai totongi tukuhau ke teuteuí áki énau ngaahi lipooti fakamahina❖ Ke maau ma'u pe 'a hono tauhi mo tokangaí á e ngaahi fakamatala tukuhau lolotonga e taimi óku fakahoko ai e ngae❖ Tauhi mo tokangaí á e ngaahi fakamatala tukuhau óku tauhi í he loki tauhiánga lekooti❖ Ke fakaátaa mai á e ngaahi lekooti óku fiemaú é he kau ngae ke fakahokoáki á e ngae he taimi totonu
--	--	--	--

5. KAU NGAUE 'A E POTUNGAUE

5.1 TOKOLAHİ 'O E KAU NGAUE 'I HE NGAAHI VA'A NGAUE

Ngaahi Vaá Ngaue	Tokolahi ó e Kau Ngaue 2017/2018
Úluí Ófisi ‘Ofisi ‘o e ‘Eiki Minisita ‘Ofisi ‘o e Pule Lahi <i>Fakakatoa</i>	3 1 4
Vaá Puleí Fakangaue Maáe Tanaki Paánga Hu Mai Tokoni Pule Lahi ki he Va'a Tokangaekina ‘o e Kau Ngaue Tafaáki Paánga Tafaáki Fakamatala mo e Tekinolosia Tafaáki ki he Kau Ngaue mo e ngaahi Ngaue Fakalotoí Potungaue Tafaáki ki he Fefononga'aki <i>Fakakatoa</i>	1 5 3 4 5 18
Vaá Ngaue Ki He Tanaki Paánga Hu Mai Tokoni Pule Lahi ki he Tanaki Paánga Hu Mai Tafaáki Faleí mo e Ngaue Fakalao Tafaáki Tanaki Moúa Tukuhau Tafaáki Ngaue ki he Fakamatala Tukuhau mo e Kakai Totongi Tukuhau Tafaáki Tokangaekina e ngaahi matavaivai he Fakamatala Tukuhau Tafaáki Átita <i>Fakakatoa</i>	1 4 10 31 7 17 70
Vaá Ngaue Ki He Tute mo e Fefakatauáki Tafaáki Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki Tafaáki Ngaue í Vavaú Tafaáki Ngaue Fakakomesiale Tafaáki Puleí Kau'afonua Tafaáki Fakamalohia á e Tuútuúni á e Lao (Tokangaekia e ngaahi matavaivai mo e fakatotolo) Tafaáki ngaue ki he Telifi mo e Tuútuúni ki he Fefakatauáki Tafaáki Lao Tafaáki Fakamatala, Fetuútaki mo e Tekinolosia Tafaáki Tanaki Fakamatala mo e Fakatotolo Maluí Kauáfonua <i>Fakakatoa</i>	13 12 17 27 7 4 0 4 4 88
FAKAKATOA	180

5.2 TOKOLAHÍ Ó E KAU NGAUE FOÓU NAÉ KAU MAI KI HE POTUNGAUE

Kau Ngae Foóu Siulai - Tisema 2017	Kau Ngae Foóu Sanuali – Sune 2018
Va'a Tanaki Paánga Hu Mai	Fakakatoa = 17
‘Ofisa Tukuhau Kalasi I – Siua Tu’ineau ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – Finau Va’enuku ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – Mafikovi ‘Aho ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – Mele Moala ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – Militoni Finau ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Kilisitina ‘Isitolo ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Siosaia Langilangi Tokoni Pule Ma’olunga ki he Tokoni Pule Lahi – Kesomi Siale	Faka’uli – ‘Esau Fifita Sekelitali á e Minisita – Manitasi Leger Tokotaha Talitali Kakai – Kalisi Vaipulu ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – ‘Akanesi Tangifua ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – ‘Ana ‘Eti ‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – Matamoana Savieti ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – ‘Amoni Taumoe’anga ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Cecilia ‘Akauola ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Robert Fusikata
Va'a Ngae ki he Tute mo e Fefakatauáki	Total = 6
‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Sioeli Tu’ivai	Tokotaha Ngaue Lau’aho – Fatai Taukapo Tokotaha Ngaue Lau’aho – Milika ‘Aukafolau Tokotaha Ngaue Lau’aho – Nau Vaolupe Tokotaha Ngaue Lau’aho – Po’uli Paletu’a Tokotaha Ngaue Lau’aho – Taniela Liongitau

5.3 KAU NGAUE NA'A NAU MAVAHE ATU MEI HE POTUNGAUE

Mavahe mei he Potungaue	Mavahe mei he Potungaue
Siulai – Tisema 2017	Sanuali – Sune 2018
Va'a Tanaki Paánga Hu Mai	Fakakatoa = 4
	‘Ofisa Tukuhau Ma’olunga – Kivalu Tuiono ‘Ofisa Tukuhau – Sione Fetuani ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Lata Afu ‘Ofisa Tukuhau Ma’umata’itohi – Pita Tonga
Va'a Ngae ki he Tute mo e Fefakatauáki	Fakakatoa = 4
‘Ofisa Tukuhau Kalasi I – Keuli Malakai ‘Ofisa Tukuhau Pule – Charles ‘Ofa ‘Ofisa Tukuhau Kalasi III – Vaima'a Iketau	‘Ofisa Tukuhau Kalasi II – Sione Tukipili

6. PALANI NGAUE FAKAPA'ANGA MO E OLA Ó E FAKAHOKO FATONGIA

6.1 'ESITIMETI Í HONO FAKAHOA MO E TANAKI PAÁNGA HU MAI

Tepile 1: Pa'anga Hu Mai na'e tanaki 2015/16 – 2017/18 (Miliona)

Ésitimetí í hono fakahoa ki he Tanaki	Taú Fakapaánga 2015/16	Ta'u Fakapa'anga 2016/17	Ta'u Fakapa'anga 2017/18
'Esitimetí ki he Paánga Hu Mai ke Tanaki	\$ 162.22	\$ 180.00	\$ 225.00
Lahi e Paánga Hu Mai naé Tanaki	\$ 176.34	\$ 210.10	\$ 227.20
Hulu (Mole)	\$ 14.12	\$ 23.60	\$ 2.20

Í he Tepile 1 óku ha atu í ólunga, naé fakafuofua é he Potungaue ha ésitimetí óku lahi ange ki he taú fakapaánga 2017/18 í hono fakahoa ki he ngaahi taú fakapaánga ki muá, á ia naé hulu atu ai á e paánga hu mai naé tanaki í he fakaámu áki á e paánga é \$2.2 miliona. Óku íkai ha fuú fakalaka lahi í he hulu \$2.2 miliona ko eni í hono fakahoa atu ki he taú fakapaánga ki muá. Íkai ko ia pe, ka ko hono fakahoa á e fakakatoa ó e paánga hu mai naé tanaki 'i he taú fakapaánga é 3 ko eni, 'oku fakafuofua ki he peseti é 29 á e hiki e paánga hu mai ke tanaki mei he taú fakapaánga 2015/16 ki he 2017/18.

Fakatokangaí:

Í hono fakafehoanaki á e ongo tepile í he konga “6.2 – *Paánga hu mai óku tanaki é he Vaá Ngaue ki he Tanaki Paánga Hu Mai*” pea mo e “6.3 – *Paánga hu mai óku tanaki é he Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki*” óku ha atu í lalo:

1. Ko e ngaahi kolomu óku fakahingoaáki á e “% hiki pe ko e holo” í he ongo tepile, óku ne fakafofongaí á e peseti liliu ó e paánga tanaki mai í hono fakafehoanaki á e taú fakapaánga lolotonga mo e taú fakapaánga kuo hili.
2. Ko e peseti kotoa pe óku óatu ia í he fika katoa.
3. Ko e peseti nekativi ‘oku **lanu kulokula** atu ia ke ne fakahaaí atu á e **holo** í he tanaki paánga hu mai ó e taú fakapaánga lolotonga í hono fakafehoanaki ki he taú fakapaánga kuo ósi.

4. Ko e peseti positive óku **íkai ke fakamamafaí** atu ia ka óku ne fakahaaí atu á e **tupu** í he tanaki paánga hu mai í he taú fakapaánga lolotonga í hono fakafehoanaki ki he taú kuo ósi.
5. Mataítohi ko e “x” ‘i he ngaahi tepile óku ne fakafofongaí atu á e mata’ifika mahuínga í he peseti (maólunga he 1,000%)
6. Ko e kotoa ó e ésitimetí mo e paánga hu mai naé tanaki óku lekooti ia í he Paánga Tonga (\$TOP).
7. Ko e kotoa ó e ngaahi fakamatala fika ki he ésitimetí mo e paánga hu mai naé tanaki, óku óatu ia í he ofi taha ki he paánga é 1.

6.2 PA'ANGA HU MAI NA'E TANAKI MEI HE VA'A TANAKI PAÁNGA HU MAI

PAÁNGA HU MAI	TAÚ FAKAPAÁNGA 2014/15			TAÚ FAKAPAÁNGA 2015/16			TAÚ FAKAPAÁNGA 2016/17			TAÚ FAKAPAÁNGA 2017/18		
	Ésitimei	Fakakatoa ó e Tanaki	% Hulu pe holo	Ésitimei	Fakakatoa ó e Tanaki	% Hulu pe holo	Ésitimei	Fakakatoa ó e Tanaki	% Hulu pe holo	Ésitimei	Fakakatoa ó e Tanaki	% Hulu pe holo
TUKUHAU MEI HE PAÁNGA HU MAI Tukuhau Paánga Hu Mai mei he Pisinisi Lalahi (Tukuhau Fakakautaha)	11,800,000	12,805,090	1%	13,078,500	14,746,318	15%	9,616,128	16,681,457	13%	10,001,100	18,461,994	11%
Tukuhau Paánga Hu Mai mei he Ngaahii Pisinisi Iiki (Tukuhau Fakakautaha)	800,000	1,131,527	5%	1,100,000	882,449	-22%	1,450,000	724,948	-18%	1,470,000	776,084	7%
TUKUHAU TAÓFI Tukuhau Taófi - kakai nofo fonua	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	600,000	513,769	N/A	604,000	592,900	15%
Tukuhau Taófi – kakai íkai nofo fonua	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	4,000,000	5,454,235	N/A	4,000,000	7,383,332	35%

Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai Mo e Tute

TUKUHAU MEI HE PAÁNGA HU MAI MEI HE NGAUEÁNGA Tukuhau mei he paánga hu mai mei he nguaeánga – íkai fakapuleánga	7,200,000	8,052,298	10%	7,745,300	8,542,481	6%	8,300,000	9,901,942	16%	9,720,000	9,868,446	0%
Tukuhau mei he paánga hu mai mei he nguaeánga – fakapuleánga	7,100,000	7,774,457	24%	7,500,000	8,789,264	13%	9,722,200	10,331,781	18%	10,330,000	8,541,046	-17%
TUKUHAU NGAUEÁKI Tukuhau Nguaeáki Fakalofonua	7,700,000	6,937,204	10%	8,048,300	10,429,891	50%	9,500,000	15,422,945	48%	21,100,000	19,439,189	26%
Tukuhau Nguaeáki á e Pule'anga	400,000	435,468	-1%	404,000	990,183	127%	500,000	600,899	-39%	300,000	871,937	45%
TANAKI E NGAAHÍ MOÚA TUKUHAU Totongi Moúa Tukuhau mei he Páanga Hu Mai	3,000,000	7,700,042	702%	7,350,900	2,453,466	-68%	5,271,556	2,480,528	1%	1,940,000	3,129,443	26%
Totongi Moúa Tukuhau mei he Tukuhau Nguaeáki	1,300,000	600,630	-63%	1,600,000	1,203,567	100%	3,000,000	420,323	-65%	621,000	1,968,579	368%
FAKAKATOA	39,300,000	45,436,718	16%	46,827,000	48,037,619	6%	51,959,884	62,532,828	30%	60,086,100	71,032,950	14%

6.3 PA'ANGA HU MAI NA'E TANAKI MEI HE TUTE MO E FEFAKATAUÁKI

PA'ANGA HU MAI	TAÚ FAKAPAÁNGA 2014/2015			TAÚ FAKAPAÁNGA 2015/2016			TAÚ FAKAPAÁNGA 2016/2017			TAÚ FAKAPAÁNGA 2017/2018		
	Estimate	Net Actual Collections After Refunds	% Inc or dec	Estimate	Net Actual Collections After Refunds	% Inc or dec	Estimate	Net Actual Collections After Refunds	% Inc or dec	Estimate	Net Actual Collections After Refunds	% Inc or dec
Tute mei he koloa hu mai á e ngaahi pisinisi	15,650,000	17,351,971	15%	18,030,000	19,428,461	12%	20,765,663	19,732,911	2%	26,142,700	21,655,717	10%
Tukuhau Ngaeáki mei he koloa hu mai	51,686,307	56,975,909	9%	59,097,500	62,093,174	9%	63,381,942	66,829,486	8%	74,837,400	72,534,615	9%
Tute Ékisia	28,950,000	35,094,799	20%	36,830,300	44,997,716	28%	42,352,411	53,060,773	18%	62,329,000	59,303,563	12%
Totongi Ngaue Fakatute	400,000	430,929	28%	412,000	360,385	-16%	412,000	361,602	0%	412,000	317,891	-12%
Totongi Uafu	180,000	186,598	12%	185,400	225,626	21%	185,400	238,663	6%	185,400	273,387	15%
Totongi Ngaue Vaka	550,000	565,070	5%	580,000	945,284	67%	670,400	771,431	-18%	520,400	1,172,886	52%
Totongi Ponite	100,000	172,895	77%	150,000	116,722	-32%	150,000	90,077	-23%	150,000	129,528	44%
Tute ó e Koloa Hu Mai ki he Puleánga	100,000	96,431	-3%	101,000	133,255	38%	101,000	178,411	34%	175,000	319,292	79%
Tukuhau Ékisia Puleánga	10,000	-	0%	10,000	0	0%	23,800	3,900	x	120,000	26	-99%
Paánga Ngaue	-	-	0%	-	-	0%	-	-	0%	150,000	327,672	x
Total	97,626,307	110,874,602	15%	115,396,200	128,300,220	16%	128,042,616	141,267,255	10%	164,913,900	156,034,576	10%

6.4 FAKAFEHOANAKI Ó E PATISETI MO E FAKAMOLE

Tepile 2: Pa'anga Ngaue ki he ta'u fakapa'anga 2017/2018 (miliona)

Fakafehoanaki 'o e Patiseti mo e Fakamole	Taú Fakapaánga 2015/16	Taú Fakapaánga 2016/17	Taú Fakapáanga 2017/18
Patiseti 'o e pa'anga ngaue	\$ 3.74	\$ 3.91	\$ 8.17
Fakamole	\$ 3.31	\$ 3.21	\$ 5.97
Hulu/Holo	\$ 0.43	\$ 0.70	\$ 2.20

Ko e Tepile 2 óku ne fakahaaí mai á e Ésitimeti ki he ngaahi fakamole óku fakapaánga fakalotofonua (Patiseti ó e ngaahi fakamole) pea mo e fakamole fakapaánga naé fakahoko. Óku í ai á e paánga hulu í hono fakafehoanaki á e ngaahi taú fakapaánga é 3 ko eni pea óku mahino mai ai naé malava lelei pe ke fakapaánga á e ngaahi fiemaú fakangau mei he patiseti naé fakangofua mai.

6.5 KOLOA HU MAI

Tepile 3: Mahu'inga fakakatoa 'o e ngaahi koloa hu mai 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16 – 2017/18

Ta'u Fakapa'anga	Fakakatoa ó e totongi malu'i mo e feleti
2015/16	\$ 373,671,797
2016/17	\$ 432,877,846
2017/18	\$ 371,971,600

Ko e Tepile 3 óku ne fakahaaí mai á e fakakatoa ki he fakamole 'o e Totongi Maluí mo e Feleti naé maú mei he ngaahi koloa hu mai í he ngaahi taú fakapaánga é 3, 2015/16 – 2017/18. Í he tepile í ólunga, óku ha mahino mai ai á e tuúnga fakalakalaka maólunga í he fakakatoa ó e Totongi Maluí mo e Feleti mei he taú fakapaánga 2015/16 ki he 2016/17 pea toki holoáki á e 14% í he taú fakapaánga 2017/18.

6.6 UTA HU MAI MEI TUÁPULEÁNGA

Tepile: Lahi ‘o e uta na’e hu mai mei tuápuleángá í he ta’u fakapa’anga 2015/16 – 2017/18 (lahi ó e uta í he toni)

Ta’u Fakapa’anga	Lahi ‘o e uta na’e hu mai
2015/16	282,947
2016/17	182,790
2017/18	293,672

Óku fakahaaí mai é he Tepile 4 á hono fakafehoanaki á e lahi ó e uta koloa taautaha pe pisinisi naé hu mai ó kamata mei he taú fakapaángá ó e 2015/16 – 2017/18. Neongo naé holo á e lahi ó e uta koloa naé hu mai he taú fakapaángá 2015/16 – 2016/17, ka naé í ai á e fakalakalaka lahi áupito í he taú fakapaángá 2017/18 áki á e 61% í hono fakafehoanaki ki he taú kuo hili.

6.7 PA’ANGA HU MAI ÓKU MOLE

Tepile 5: Ngaahi totongi tukuhau naé fakaátaa mei he taú fakapaángá 2015/16 – 2017/18

Ta’u Fakapa’anga	Tute	Tukuhau Ngaue’aki	Tute ‘Ekisia	Fakakatoa
2015/16	\$ 10,979,969	\$ 21,359,416	\$ 13,301,578	\$ 45,640,953
2016/17	\$ 12,491,361	\$ 21,709,122	\$ 21,984,740	\$ 56,185.223
2017/18	\$ 10,582,773	\$ 21,812,405	\$ 20,097,930	\$ 52,493,108

Óku hokohoko atu ai pe á e ngaue á e Puleángá Tonga ke tokonií á e ngaahi pisinisi fakalotofonua pe ko e ngaahi sekitoa pisinisi áki hono fakaátaa á e ngaahi tukuhau ‘oku ha atu í he tepile 5 í ólunga. Óku í ai e holo í he lahi ó e Paánga Hu Mai óku mole mei he taú fakapaángá 2016/17 ki he 2017/18 ó makatuúnga mei he holo á e Tute mo e Tute Ékisia.

6.8 VAKAPUNA MOE PASESE

Tepile 6: Lahi 'o e ngaahi vakapuna mo e kau pasese í he ta'u fakapa'anga 2015/16 – 2017/18

Ta'u Fakapa'anga	Lahi 'o e ngaahi vakapuna fakakomesiale	Tokolahi 'o e Kau Pasese
2015/16	911	107,684
2016/17	980	135,366
2017/18	966	100,691

Ko e Tepile 6, óku ne fakahaaí mai á e lahi ó e ngaahi vakapuna fakakomesiale mo e tokolahi ó e kau pasese naé ngaue ki ai á e kau ngaue í he malaé vakapauna 'i he taú fakapaánga 2015/16 ki he 2017/18. Neongo á e holo e tokolahi ó e kau pasese mo e vakapuna mei he taú 2015/16 ki he 2017/18, ko e ávalisi ki he tokolahi ó e kau pasese he taú fakapaánga óku í he 100,000 pea ko e fika maólunga áupito eni.

6.9 VAKA TAHİ

Tepile 7: Lahi 'o e vaka tahi naé tau mai í he ta'u fakapa'anga 2015/16 – 2017/18

Ta'u Fakapa'anga	Lahi 'o e Vaka Fakakomesiale	Lahi ó e Vaka Lolo	Lahi ó e Vaka Kasa	Lahi ó e Vaka Meili	Lahi ó e Vaka Toutai	Lahi ó e Vaka 'Iote
2015/16	100	31	15	12	9	175
2016/17	149	31	17	17	12	132
2017/18	107	33	14	15	7	116

Ko e Tepile 7 óku ne fakahaaí mai á e tokolahi ó e ngaahi vaka kehekehe naé ngaue ki ai á e Tafaáki Ngaue ki he Kauáfonua. Óku fakahaaí mai é he tepile ko eni á e holo mei he tokolahi fakakatoa ó e vaka naé tuúta mai lolotonga e vahaá taimi ó e taú fakapaánga 2016/17 mo e 2017/18. Naé makatuúnga e holo e ngaahi fika ko eni mei he too mai á e saikolone fakatalopiki ko Saikolone Kita he kamataánga ó e taú 2018.

7. PALANI NGAUE 'I HONO FAKAHOA MO E FAKAHOKO FATONGIA

Ngaahi Matavaivai	Fakamatala	Founga ngae ki hono fakasiísií ó e ngaahi matavaivai
Átakai fakahoko fatongia		
a) Siísií á e ngaahi meá ngae totonu mo e tekinolosia ke fakahokoáki á e ngae	Óku í ai á e fiemaú ke fakalakalakaí á e meá ngae mo e tekinolosia óku fakahokoáki á e ngae ko eni ke tokoni ki hono sivií á e ngaahi matavaivai í he fakahoko fatongia	Kole ha paánga tokoni mei he ngaahi hoa ngae ki he fakalakalaka
e) Ngaahi fakatamaki fakamamani lahi mo fakaenatula	Ngaahi faingataá kau ki ai á e tolalo á e tuúnga fakaékonomika fakamamani lahi (feámokaki fakaékonomika), maketifefakatauáki fakavahaá puleánga mo e ngaahi liliu ki he ngaahi talite mo e aleapau ki hefefakatauáki fakavahaá puleánga	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Founga ngae ki hono faleí á e kau fai tuútuúni fekauáki mo e ngaahi mole é hoko ki he tuúnga fakaékonomika mo e kakai totongi tukuhau ó kapau é í ai ha taimi é feliiliuaki ai á e tuúnga fakapolitikale ❖ Founga fakaakeake tuúnga fakaékonomika ❖ Paotoloaki á e tuúnga fakaékonomika ❖ Ngaahi polokalama fetuútaki mo e ako ki he kakai ó e fonua

f) Fokotuútuú ngaue á e Puleángaga mo e ngaahi Potungaue	Lahi ange á e mavahevahe í he lotoí Puleángaga ó makatuúnga eni í he fepakipaki á e ngaahi taumuá ngaue, siísií ange á e fengaeáki vaofi, femahinoáki mo e fetuútaki fakapotungaue pea óku ne fakatupu ai á e ngaahi fakamole kehe ki he Puleángaga	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Fiemaú ke fakamalohia á e ngaue fakataha í he Puleángaga mo éne ngaahi Potungaue ❖ Ngaue'aki 'a e Fakataha'anga 'a e kau CEO ke solova ai 'a e ngaahi palopalema. ❖ Fokotuútuú e ngaue ke fakaáiái á e fengaeáki vaofi he kotoa ó e ngaahi levolo í he Puleángaga
--	---	---

Átakai fakahoko fatongia he lotoí Potungaue

a) Feliliuaki á e tuúnga fakapaánga	Holoki pe ko hono toó á e paánga ngaue í he patiseti pea íkai malava é he Puleángaga pe ko e ngaahi hoa ngaue ki he fakalakalaka ó tokonií á e ngaahi fiemaú ivi fakapaánga	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Founga ki hono ngaueáki mo puleí á e patiseti ❖ Vakaií á e ngaahi taumuá ngaue pea fakakaukauí á hono fakapaánga á e ngaahi ngaue óku mahuíngaga pea fuú fiemaú áki á e paánga mei he ngaahi ngaue óku siísií ange á e fiemaú ki ai
e) Tokosií e kau ngaue	<p>Íkai malava é he Vaá Ngaue Tanaki Páanga Hu Mai mo e Tute ó pukepuke á e kau ngaue ke paotoloaki á e taukei mo e potoí ngaue ke lava ó aúisia á e ngaahi taumuá ngaue</p> <p>Tuai áupito á e ngaue á e Ófisi ki he Komisoni á e Kau Ngaue Fakapuleángaga mo e Maú Mafai ki he Vahenga í hono fakamafaií mo tuku mai á e ngofua ngaue ki he kau</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke toe leleiange á hono fokotuútuú, ngaueí mo muimuií á e Palani Ngaue ❖ Ke fakamalohia á e vaa ngaue mo e Ófisi ó e Komisoni ki he Kau Ngaue Fakapuleángaga fekauáki mo hono fakangaeí á e kau ngaue óku nau maú á e potoí ngaue ❖ Ke fakalakalakaí á e founga hono tokangaekina á e kau ngaue, founga fakahounga

	<p>ngaue foóu í he founга ngaue foóu mo hono fakakalakalasi á e tuúngа vhenga</p> <p>Óku í ai á e ngaahi Tafaáki Ngaue óku nounou fakakau ngaue</p>	<p>ngaue, tuútuúni ngaue kene pukepuke kau ngaue mo ha ngaahi faingamalie ki he ngaahi lakanga maólunga í he kahaú</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke í ai ha kulupu pau ó e tuúngа vhenga ki he ngaahi lakanga ke fakasiísií á hono sivií á e fatongia ngaue ki he lakanga ngaue kotoa pe he taimi óku átaa ai pe fakangaeí ha taha ngaue foóu
f) Feliliuaki í he tuúngа taki	<p>Ko e taki foóu kotoa pe óku í ai éne taumuá ngaue foóu mo e fokotuútuú ngaue foóu ki he Potungaue</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fokotuú ha kupulu ngaue óku malohi maáe kau Tokoni Taki Ngaue ke nau poupou ki he kau ngaue ke fakasiísií á e ngaahi matavaivai í he fakahoko fatongia he taimi óku feliliuaki ai á e tuúngа Taki ❖ Ke toe lelei ange á e fakataukei óku fakahoko ki he Pule Ngaue mo e Minisita fekauáki mo e Palani Ngaue mo e mahuínga hona fatongia ngaue ❖ Ke toe vaofi ange á e ngaue fakataha á e Minisita, Pule Lahi mo e kau Ófisa Ngaue Maólunga he taimi kotoa pe
h) Ngaahi feliiliuaki í he Puleángа - Ngaahi liliu mo e ngaahi faingataá fakaloto potungaue – palopalema fakatekinolosia	<p>Kapau óku íkai lelei á e ngaahi fokotuútuú ngaue, é malava ke palopalema pea taumuá hala á e fakahoko fatongia pea tene ómai ai á e ola óku íkai fakafiemalie ki he Potungaue Paánga mo e kakai ó e fonua</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke faú ha palani ngaue fakalakalaka tene lava ó fakafenapasi á e ngaahi ngaue á e Puleángа pea ke hoko ia ko étau palani ngaue ❖ Ke toe mahino pea maálaála ange á hono fokotuútuú á e ngaahi

		taumuá ola í hono fakafenapasi ki he Palani Langa Fakalakalaka ó Tonga, Palani ki he ngaahi Sekitoa Ngaue, Palani Ngaue mo e Patiseti, Palani Ngaue Fakataú mo e Fakamatala Ngaue
i)	<p>Íkai ke tokangaekina á e kau ngaue he taimi óku nau teu mavahe atu ai pe kau foóu mai ki he Potungaue</p> <p>Si'isi'i á e ngaahi polokalama fakataukei ki hono fakalakalakaí á e ilo mo e potoí ngaue –</p> <p>Óku fakalahi mai á e fatongia ngaue ki he tute mo e fefakatauáki neongo óku fakangatanagata pe á e ivi fakangaue</p> <p>Si'isi'i 'a e ngaahi me'a ngaue fakaonopooni-</p> <p>Fiema'u áupito 'a e ngaahi me'angae fakatekinolosia totonu ke tokoni ki he kau ngaue í hono sivi á e ngaahi fehuáki kotoa pe í he kauáfonua</p> <p>Tokosií á e kau ngaue-</p> <p>Ko e pole eni óku fehangahangai mo e Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki í hono tefitoí fatongia ko hono puleí á e fehuáki koloa í he kauáfonua</p> <p>Polokalama fakatekinolosia á e Vaá ki he Tute mo e Fefakatauáki -</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakalakalakaí á e founa hono tokangaekina á e kau ngaue, founa fakahoungia ngaue ki he ngaahi fakahoko fatongia, tuútuúni ngaue ki hono pukepuke kau ngaue mo ha ngaahi faingamalie ki he ngaahi lakanga maólunga í he kahaú ❖ Ke fakahoko ha ngaahi ako fakalotofale maáe Vaá Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki ke fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaue ❖ Fekumi ki ha ngaahi tokoni fakapa'anga ke fakatau maiáki 'a e ngaahi me'angae ke tokoni ki hono sivi á e ngaahi fehuáki í he kauáfonua ❖ Kole ke fakalahi mai á e patiseti óku vaheí ki he kau ngaue ke lava ó

	<p>Ko e fakahoko fatongia á e sisitemi lolotonga óku fakangatangata pe ki he ngaahi élia ngaue é niíhi ó íkai malava ke fakakakato mo e ngaahi ngaue óku fiemaú ki he fefakatauáki</p> <p>Si'isi'i 'a e feituú ngaue ó e ófisi -</p> <p>Óku íkai feúnga á e élia ngaue í he ófisi ki he kotoa e ngaahi Tafaáki Ngaue á e Tute mo e Fefakatauáki mo e ngaahi fiemaú fakangaue ki hono maluí ó e kauáfonua</p>	<p>fakangaueí ha kau ngaue foóu</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke kole 'e he Va'a Ngaue ki he Tute mo e Fefakatauáki ha pa'anga feúnga ke fakapaángaaáki á e polokalama ngaue fakamamani lahi ko e ASYCUDA ke fakafaingofuaí hono fakaátaa á e koloa ❖ Kumi ha konga kelekele feúnga é lava ó ngaueáki ki he ngaahi ngaue á e tute mo e fefakatauáki
f) Í he tuúnga maólalo á e ílo fekauáki mo e ngaahi tuútuúni á e lao ki he tukuhau mo hono ngaueáki	<p>Óku siísií áupito á e ílo á e kakai ó e fonua tautau tefito ki he kakai totongi tukuhau fekauáki mo e ngaahi lao mo e tuútuúni ngaue óku fakamalumalu ki ai á e ngaue fakatukuhau mo e founa óku fakaleléaki á e tukuhau á Tonga</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ke fakalakalakaí á e ngaue ki hono akoí á e kakai totongi tukuhau áki hono fakalele ha Polokalama Ako Fekauáki mo e Tukuhau ❖ Ke fakahoko ha polokalama talatalanoa he mitia ke fakafaingamalieí hono talanoáí á e ngaahi palopalema mo fakamaálaála á e ngaahi kaveinga fekauáki mo e tukuhau pea moe kakai ó e fonua

8. FAKAMA'OPA'OPA

Í he Potungaue ni, óku hokohoko lelei atu pe á e fakahoko fatongia mo e fenguaeáki vaofi ke aúisia á e ngaahi taumuá ngaue ki hono fakalakalakaí á e tuúnga fakaéconomika mo e malu ó e fonua áki hono fakaivia á e ngaahi fokotuú pisinisi mei muli, fakalakalakaí á e átakai pisinisi mo fakahoko e ngaahi faleí fakatukuhau ke fakafaingofuaí á e ngaahi ngaue fakatukuhau. Óku tukupa á e Potungaue ni ke aúisia á e ngaahi taumuá ngaue ni í hono fokotuú ha founiga ngaue óku toe lelei pea longomoúi ange kene sivií mo tokangaí á e ngaahi ngaue óku íkai muimui ofi ki he ngaahi tuútuúni á e lao.

Neongo á e siísií á e ivi fakangaue, ka naé malava lelei pe é he Potungaue ke ngaueí á e ngaahi palani ngaue ki he taú fakapaánga ó aúisia ai á e ngaahi taúmuá ngaue kehekehe pe. Óku kei tukupa pe á e Potungaue ke toe lelei ange á hono ngaue fakapotopotoáki á e ivi fakangaue óku ala maú, ke fakahokoáki á e ngaahi fatongia ngaue ke aúisia á e ngaahi taumuá ngaue ó e taú 2018/19 ó hange ko ia óku haa atu í he Palani Ngaue. Ko e ngaahi ngaue ko eni óku kau ki ai á hono tokonií á e kakai totongi tukuhau ke toe faingofua ange á e fenguaeáki pea pehe ki hono tokangaekina á e ngaahi matavaivai mo e ngaahi ngaue óku íkai muimui ofi ki he tuútuúni á e lao.

Ke fakapapauí é hokohoko lelei atu pe á e ngaahi fatongia ngaue ko eni pea ke fakalakalakaí á e tanaki paánga hu mai. Óku palani ai á e Potungaue ke fokotuútuú ha polokalama óku toe lelei ange maáe tanaki paánga hu mai, fakaivia á e gefakatauáki óku fakalao pea mo ha ngaahi faleí fakangaue óku toe lelei ange ki he ngaahi kupu fekauáki mo e kakai totongi tukuhau ó e fonua.

Í hono fakafelaveí ki he ngaahi fakamatala fika óku tuku atu í he fakamatala ni ki he ngaahi taú fakapaánga é 3 kuo ósi, óku ha mahino mei ai óku í ai pe á e faingamalie ke toe lelei ange á e tanaki paánga hu mai he taú fakapaánga 2018/19. Ko ia ai, mau ámanaki lelei é aú á e tanaki paánga hu mai ki he \$232 miliona í he taú fakapaánga 2018/19.